

Multikulturalizam i problem identiteta

Elma Huruz, MA.

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

E-mail: huruze@fpn.unsa.ba, elma.huruz@gmail.com

Sažetak: Jedan od temeljnih entiteta koji egzistiraju u promišljanjima o odnosima pojedinca, kulture i društva u svakoj multikulturalnoj sredini jeste identitet. Identiteti su u savremeno doba ambivalentna, heterogena, kontekstualna i dinamična kategorija. Potrebno je stoga imati u vidu i kompleksnost njegovog pojma kojeg sačinjavaju individualni, društveni, etno-nacionalni, kolektivni i druge vrste identiteta. Važnost pitanja identiteta, a posebno etno-nacionalnog, potvrđuju nedavna turbulentna dešavanja na Krimu, kao i neprovođenje presude za slučaj Sejdić i Finci te hrvatsko pitanje koji su zasigurno najistaknutiji problemi bosanskohercegovačke političke stvarnosti. U radu ćemo se baviti pitanjem identiteta u multikulturalnim društvima, njegovim najznačajnijim pojavnim formama kao i problemima kojima se bavi politika identiteta suočavajući se sa zahtjevima za priznanjem različitih identitetskih skupina. U radu će biti prezentirana teorijska razmatranja Bhikhu Parekha, Charlesa Taylora, Willa Kymlicke, Briana Barrya kao i ostalih relevantnih teoretičara.

Ključne

riječi: multikulturalizam, identiteti, politika identiteta, priznanje

UVOD

Pojedinačni identitet ima tri dimenzije: osobnu, društvenu i općeljudsku.¹ To su konstitutivni dijelovi čovjekovog psihološkog i moralnog sklopa koji su u stalnom procesu interakcija, promjena i nadograđivanja. “ Prva određuje pojedinca kao jedinstvenu osobu, druga kao pripadnika određene skupine, strukture ili odnosa, a treća kao člana opće ljudske zajednice “ (Parekh, 2008 : 9). Iako svako od nas ima nekoliko društvenih identiteta oni nisu jednako vrijedni za pojedinca niti su u istoj mjeri involvirani kao izvor njegovih svjetonazora i vrijednosti. Kulturni i vjerski identiteti imaju značajnu prednost po tom pitanju u odnosu na ostale identitete. Za Parekha, kultura je “historijski stvoren sustav značenja i značaja ili, što dolazi na isto, sustav vjerovanja i praksi u smislu u kojem grupa ljudskih bića razumijeva, regulira i strukturira svoje individualne i kolektivne živote. To je način kako razumijevanja tako i organiziranja ljudskog života “. Kultura nam nudi njoj prihvatljive opcije valjanog življenja i ponašanja², slično kako to čini religija. Kultura i religija teže uskoj povezanosti, čak je u stvaranju većine kultura religija imala centralnu ulogu, no, u različitim kulturama ona ima i različitu važnost, smatra ovaj autor.

Pripadnost jednoj kulturnoj zajednici samo po sebi ne mora biti, niti jeste, homogeno. Ono je, u pravilu, podložno mnogim varijacijama pa tako, na primjer, neki članovi jedne kulturne zajednice mogu doslovno i ustrajno provoditi sve njene prakse i vjerovanja, a drugi to činiti samo parcijalno i u slobodnijoj formi. Također, nisu rijetki slučajevi da pojedinci u sredini gdje su prisutna dva ili više sistema značenja bivaju suočeni s kulturnim konfliktom u pokušaju da pronađu vlastiti način dobrog života. Različiti su načini na koje se pojedinci odnose prema svojoj kulturi no tri su se izdiferencirala kao najuobičajenija. “Neki pojedinci duboko štiju sustav značenja i značaja svoje kulture, držeći da je smisao života u pokoravanju njezinim tradicionalnim (autentičnim) idealima. Drugi su inovativniji; ostajući ukorijenjeni u svojoj kulturi, razborito preuzimaju ona vjerovanja i prakse drugih kultura za koje nalaze da su vrijedni i korisni, obogaćujući i proširujući tako svoju izvornu kulturu“ (Mesić, 2006:100). No, ima i pojedinaca, i oni pripadaju trećoj kategoriji, koji se ne orijentiraju prema vrijednostima isključivo svoje niti bilo koje druge kulture, oni nesputano žive uzimajući ono što im odgovara iz kultura s kojima su u kontaktu. Kultura je ta koja nas u najvećoj mjeri oblikuje no to ne podrazumijeva, ili ne bi trebalo podrazumijevati, odsustvo kritičkog stava kada su u pitanju njeni principi. Sa vlastitim kulturnim članstvom se suočavamo čak onda i kada ga nismo sami svjesni.

¹ Parekh, Bhikhu (2008), “Nova politika identiteta: Politička načela za međuovisni svijet”, Zagreb:Politička kultura

²O značaju pripadništva kulturnoj zajednici vidjeti šire: Horton, John (2003), „Liberalism and Multiculturalism: Once more into the Breach“, in Haddock, Bruce and Sutch, Peter (eds.), *Multiculturalism, Identity and Rights*, London and New York: Routledge, pp.25-41

Parekh objašnjava kako, za razliku npr. od dobrovoljnih udruženja, kulturne zajednice nisu uopšte ljudske kreacije nego historijski entiteti s formiranim sjećanjima na postignuća i borbe za opstanak. U principu, kulturna pripadnost je prirodna i daje nam osjećaj ukorijenjenosti, ona nije nešto što možemo jednostavno odbaciti, za razliku od pripadnosti dobrovoljnim udruženjima i slično. Time Parekh želi naglasiti kako liberalizam griješi kada pokušava kulturne zajednice svesti na nivo dobrovoljnih udruženja. S druge strane, kulturna različitost se može shvatiti kao preduslov ljudske slobode. Jedan od kriterija procjene stepena u kojem se sloboda vrednuje u jednom društvu jeste upravo sloboda propitivanja, kritikovanja pa i napuštanja vlastite kulture.

Pojedini teoretičari pod pojmom "kultura"³ misle karakter historijske zajednice. Na osnovu tog shvatanja, "promjene u normama, vrijednostima i pripadajućim institucijama u određenoj zajednici (npr. pripadnost crkvi, političkoj stranci, itd.) dovele bi do gubitka određene kulture" (Kymlicka, 2004:167). Sam Kymlicka ističe kako riječ kultura koristi u sasvim drugačijem smislu upućujući upotrebom te riječi na samu kulturnu zajednicu, tačnije na kulturnu strukturu. To znači, po njemu, da se može reći da kulturna zajednica postoji čak i kada su njeni pripadnici slobodni modificirati karakter te kulture uz uslov da njene tradicionalne principe više ne smatraju vrijednima. Primjer koji ovdje navodi Kymlicka vezan je za primjer radikalne promjene karaktera frankofone kanadske kulture tokom 1960-ih. "Bio je to kraj "kulture" u prvom smislu. Vrlo malo institucija, koje su tradicionalno karakterizirale frankofono kanadski život (npr. Rimokatolička crkva, župne škole, politička stranka Nacionalna unija) može biti sigurno u to da i nadalje uživaju privrženost velike većine pripadnika kulture" (Kymlicka, 2004:168). Ovaj je fenomen nazvan "Tihom revolucijom" u francuskoj Kanadi jer su frankofoni građani tada krenuli ka posve drugačijim odabirima nego što su tradicionalno bili naviknuti. Time, međutim, nije dovedeno u pitanje samo postojanje frankofonske kulture niti bilo je ugroženo nekim od načina asimilacije i slično.

Diferenciranost društva po osnovu spolne, dobne pripadnosti, bračnim i rodbinskim odnosima, tjelesnim i intelektualnim sposobnostima i slično, jeste nešto što savremeno doba podrazumijeva. Uzmemo li u obzir odlike tradicionalnih i savremenih zapadnih društava nailazimo na činjenicu da je u ovim drugim diferenciranost obično složenija te da za razliku od prvih imaju na raspolaganju širi spektar alternativnih odabira. Razvoj kapitalističkih odnosa bitno je determinirao složenost zapadnih društava. "Cijeli koncept *životnog stila*, kao nečega što se namjerno može usvojiti i što zahtijeva neku vrstu priznanja drugih, indikativan je za društvo u kojem se potrošačka etika proširila izvan samog tržišta" (Barry, 2006:22). Tako je tržišna logika uticala i na oblikovanje životnog stila preko npr. odabira načina odijevanja koji se najčešće vezuje za kulturne ili statusne specifičnosti neke društvene skupine, mada pripadnici određene kulturne zajednice, što se u većoj mjeri

³O različitim konceptima kulture šire vidjeti: Mesić, Milan (2007), „Pojam kulture u raspravama o multikulturalizmu“, Nova Croatica, Zagreb, 1(2007), str. 159-184

viđa u tradicionalnim društvima, često odjećom javno iskazuju svoju pripadnost nekoj kulturi čime ona dobija simbolički karakter.

Identiteti su u savremenom dobu ambivalentna, heterogena, promjenljiva, kontekstualna i dinamična kategorija. Naglašen je njihov interaktivni karakter, multidimenzionalnost koju je teško raščlaniti kao i njihovu povezanost s kulturom. Općenito se u znanosti smatra da su identiteti nešto što nije jedinstveno već ima stalnu potrebu da se umnožava i transformira tokom života. Početna i ključna tačka kod formiranja identiteta jeste proces identificiranja ličnosti s različitim socijalnim kategorijama, po osnovu religije, spola, nacije, profesije i slično, pri čemu su one različito hijerarhijski rangirane pa se tako jednima daje prednost u odnosu na druge.

Prema Charlesu Tayloru od krucijalne važnosti za neometani razvoj identiteta pojedinaca je faktor priznanja, koji čini samu srž politike multikulturalnosti. "Teza je da se naš identitet djelimično oblikuje priznavanjem ili odsustvom priznanja, često *pogrešnim* priznavanjem od strane drugih, tako da osoba ili grupa ljudi mogu trpjeti stvarnu štetu, stvarno iskrivljenje, ako im ljudi ili društvo oko njih odslikavaju ograničavajuću ili ponižavajuću ili prezirnu sliku njih samih" (Taylor, 1995:5). Potreba za priznavanjem i nužnost priznavanja identiteta proizilazi iz krize koja je, prema Taylorovom mišljenju, postala univerzalna i upozoravajuća za sve ljude jer je u pitanju sama njihova egzistencija. On tu krizu povezuje u prvom redu s rasapom "društvenih hijerarhija koje su bile osnova časti" i to onoj časti u *ancien régime* smislu u kojem je bila povezana s nejednakostima, odnosno odavanjem počasti samo nekima (Taylor, 1995:7). Da bismo shvatili njegovo mjesto i značaj unutar konteksta multikulturalizma, potrebno je da se u opservacijama fokusiramo na osobni (individualni), društveni kao i na etno-nacionalni identitet.

Osobni (individualni) identitet se odnosi na "vjerovanja i vrijednosti pomoću kojih se (pojedinci) određuju ili identificiraju kao određena vrsta osobe" (Parekh, 2008:15). U tom smislu osobni identitet djeluje poput intelektualnog i moralnog kompasa koji individui omogućuje struktuiranje vlastitog života i daje norme prema kojima čovjek prosuđuje samog sebe. Društveni (socijalni) identitet se gradi na osnovu pripadanja pojedinca nekoj društvenoj grupi ili grupama, te su joj emotivno privrženi i njene vrijednosti doživljavaju kao svoje. Ova vrsta identiteta je zapravo "konstrukcija prevashodno određena stereotipnim svojstvima koja konstituišu grupu, odnosno koje ona smatra konstitutivnim za predstavu o sebi" (Pešić, Novaković, 2010:144). Stvar je ličnog izbora i konvencije koliko će svaka od tih konstitutivnih odlika, kao što su jezik, kultura, etnos, religija, biti relevantne za formiranje socijalnog identiteta. Na osnovu te kategorizacije pojedinac će sebe percipirati kao pripadnika grupe a druge supripadnike bliskim njemu po navedenim zajedničkim odlikama što vodi homogenizaciji njegove i naglašavanju različitosti s drugim grupama. Na osnovu formule "mi" i "oni" u najvećoj mjeri se odvija proces socijalne identifikacije, odnosno poistovjećivanja s grupom, što na širem planu ima refleksije i na situiranje individue u društvu i u svijetu.

Društvenom identitetu je moguće pristupiti sa dva osnovna teorijska aspekta: primordijalističkog odnosno esencijalističkog, te instrumentalističkog ili konstruktivističkog aspekta. Primordijalistički pristup pojmu identiteta prilazi s aspekta koji naglašava značaj promordijalne zajednice za formiranje identiteta, proglašavajući taj identitet kategorijom koja se dobija rođenjem, a odlikuje se nepromjenjivošću, trajnošću i zatvorenošću. Drugi pristup, instrumentalistički ili konstruktivistički, identitet posmatra kao politički ili interesno konstruiran entitet. Nasuprot primordijalističkom gledištu koji identitet posmatra kao urođen, nepromjenjiv, zatvoren, konačan, konstruktivistički teorijski pravac naglašava njegovu fluidnost, promjenjivost, vezanost za posebne okolnosti i izbore pojedinca koji iz njih proizilaze. (Pešić, Novaković, 2010 : 145). Za nacionalne zajednice, recimo, ovaj teorijski pristup tvrdi da su racionalno stvorene iz potrebe, iz interesa, i da će se vještački održavati sve dok postoji potreba i pragmatični razlozi za to. I pored naglašavanja racionalnih razloga za nastanak i održavanje nacionalnog identiteta, ovaj pravac ne isključuje ni elemente primordijalističkog gledišta poput duboko ukorijenjenih i nepromjenljivih veza proizišlih iz postojanja iracionalnih emocija. Nacionalni identitet se, prema konstruktivističkoj koncepciji, konstruira tokom života te je spoj primordijalnih okolnosti ali i izbora koje donosi pojedinac.

Slobodan Divjak⁴ ove dvije koncepcije društvenog identiteta povezuje sa dva pogleda na tradiciju te iz njih proisteklih dviju različitih koncepata nacije, a to su primordijalistička i liberalna. Primordijalistička koncepcija naciju predstavlja kao predpolitičku kategoriju zasnovanu na zajedničkom porijeklu i kulturi proizišloj iz zajedničke historije o čemu svjedoči kolektivna memorija. "Drugim rečima, iz perspektive te koncepcije, nacionalni identiteti se posmatraju kao dugostrajnim posredovanjem osobene tradicije nastala datost koja može postojati i pre nego što nađe svoj izraz u pravno – političkim pojmovima".⁵ Tako se pod pojmom nacije mogu naći i one zajednice ljudi koji imaju isto porijeklo, dijele određeni geografski prostor i kulturna obilježja, jezik, običaje i tradiciju što ne mora značiti da su integrisani na političkom nivou u formi državne organizacije. Država tu ima ulogu institucije koja treba da formalno – pravno štiti osobenu tradiciju koja je u osnovi date nacije, kao nešto posebno, što ne može naći svoj izraz u čisto formalno – pravnim terminima iz jednostavnog razloga što primordijalistička koncepcija ne priznaje takvo stanovište koje bi bilo sposobno razdvojiti *etos* i *nomos*. Stogaova koncepcija nalaže partikularno shvatanje personalnog identiteta u skladu s kojim pojedinac svoje samorazumijevanje kao i viđenje dobra i pravde može razviti jedino u kontekstu posebne zajednice, odnosno posebne tradicije. Liberalno shvatanje, nasuprot primordijalističkog, zastupa odvajanje države kao političke zajednice od zajednice utemeljene na običajima, univerzalnost i uopćenost liberalno – demokratskih principa na kojima se temelji. Prije svega, naglašava se da politička zajednica ne može svoj identitet poistovjećivati s bilo kojom kulturno – etničkom grupom.

⁴Divjak Slobodan, "Savremeni multikulturalizam i liberalizam kao spor između dve koncepcije prava i nacije", dostupno na http://www.kczr.org/download/.../01_divjak.pdf, pristup 11.04.2014.

⁵Divjak Slobodan, Ibid.

Etnički/nacionalni identitet najčešće podrazumijeva svijest o pripadnosti određenoj naciji zasnovanoj na vjerovanju u postojanje zajedničkih objektivnih i subjektivnih karakteristika, kulturnih i socijalnih, stvarnih ili mitski predstavljenih. Ipak, ovdje treba istaći kako za razliku od česte prakse da se nacionalni i kulturni identiteti stavljaju kao ekvivalenti jedan u odnosu na drugi, da ove dvije vrste identiteta nisu podudarne. Kulturni identitet se odnosi na obrasce zajedničkog načina života, navika, mišljenja, iskustava koji utiču na usvajanje i oblikovanje saznanja vezanih za vrijednosne procjene šta je iz aspekta date kulture poželjno a šta nije (Pešić, Novaković, 2010: 144, 145).

Između svih podjela najzastupljenija je distinkcija na građanski i etnički pojam nacije, kao i nacionalizma⁶. Ova podjela prepoznaje samo dvije forme nacije i nacionalizma, gdje je "građanski nacionalizam, karakteriziran kao liberalni, volunjaristički, univerzalistički i inkluzivni; i etnički nacionalizam, označen kao neliberalan, partikularistički i ekskluzivan" (Brubaker, 1999:56). Oba pojma su povezana s korespondirajućim pojmom nacionalnosti, prvi se bazira na zajedničkom građanstvu a drugi na zajedničkom etnicitetu. Međutim, imajući u vidu da se i kod idealnotipskih građanskih nacija poput Francuske i Amerike, pojavljuje kulturna komponenta, tj. etnički element, ne možemo, tvrdi Brubaker, misliti o pojmu nacije odvojeno od pojma kulture. " Normativni karakter podjele na etnički i građanski nacionalizam za Brubakera je nejasan, nezbiljski i neodrživ. U toj podjeli se 'građanski', zapadni nacionalizam portretira predominantno političkim sa duhom individualne slobode i racionalnog kozmopolitizma, dok bi se 'etnički', gdje se nacionalna svijest razvijala izvan i protiv državnih okvira označavao kulturalnim, neliberalnim, agresivnim" (Filandra, 2006: 256). Naprotiv, Brubaker smatra da su oba tipa nacionalizma u stvarnosti istovremeno i inkluzivni i ekskluzivni, za šta daje mnoštvo primjera iz Centralne i Istočne Evrope. Stoga on umjesto distinkcije između građanskog i etničkog nacionalizma, odnosno nacije, predlaže razlikovanje između "državno uokvirenog i zemaljskog razumijevanja nacionalnosti i forma nacionalizma. U prvom 'nacija' je zamišljena da se podudara sa državom i njenim institucionalnim i teritorijalnim okvirom. U drugom 'nacija' je zamišljena u suprotnosti a često i opoziciji spram teritorijalnog i nstitucionalnog okvira postojeće države ili država" (Brubaker, 1999:67).

Pod multikulturalizmom se u stručnom i naučnom diskursu najprije podrazumeva vrsta javne politike koja regulira pitanja proizašla iz kulturne različitosti u multietničkom društvu⁷. Iz ugla afirmacije kulturnih različitosti često se pojam multikulturalizam pokušava pojednostaviti i svesti na priznavanje činjenice kulturnog (etničkog) pluralizma kao i prava različitih društvenih grupa, najprije imigranata, na izražavanje i očuvanje svojih kulturnih

⁶Šire o tome vidjeti: Šaćir Filandra, „S onu stranu manihejskih razlikovanja: O jednom razumijevanju nacionalnosti Rogersa Brubakera“, Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici, br.4, 2006, Zenica, str. 253-259

⁷Mada ne postoji općeprihvaćena definicija, multietničkim društvima se smatraju ona društva u kojem postoji minimalno deset posto etničkih manjina od ukupnog broja stanovnika.

specifičnosti. U ovom slučaju pripisuju mu se pozitivne karakteristike ukoliko se zalaže za afirmaciju manjinskih i marginaliziranih grupa, suživot naspram isključivosti i prisilnoj asimilaciji od strane većinske kulture. S druge strane, negativna strana ovog pojma se obično iskazuje u obliku podržavanja zatvorenosti, pa čak i izolacije određenih kulturnih grupa kao i davanje podrške njihovim neliberalnim praksama i odnosima. Multikulturalizam se obično razmatra sa dva aspekta. Prema prvom multikulturalizam je sveobuhvatni naziv za liberalnu državnu politiku zaštite manjina, dok u drugom slučaju on predstavlja političku borbu unutar sfere građanskog društva za kolektivna prava marginaliziranih etničkih skupina (Paić, 2012:133).

U zapadnim društvima od 1960-ih dolazi do ispoljavanja zahtjeva za priznanjem različitih identiteta koje su često predvodili razni društveni pokreti, od urođenika, nacionalnih, rasnih, etničkih manjina, imigranti, feministkinje, zeleni i drugi. Zajedničko svim tim grupama jeste neslaganje s vrijednostima i praksama dominantnih kultura, kao i otpor homogeniziranju i asimiliranju u glavne društvene tokove. Svi ti pokreti nastojali su dobiti društveno priznanje u smislu da njihovi kulturni obrasci jednako vrijede, da su njihovi načini života shvaćeni i da su njihovi pojedinačni identiteti konstituirani na tim temeljima. To je zapravo bio zahtjev za socijalnom pravdom koja bi ispravila socijalne nepravde i donijela do tada ugnjetanim skupinama slobodu, pravo na samoodređenje i dignitet.

Pojam multikulturalizam nije samo izraz za više kultura koje su date unutar jedne političke zajednice, bilo da je u pitanju unitarna nacionalna, federalna država ili konfederacija i nadanacionalna zajednica poput Europske unije. Određenje tog termina je mnogo dublje i kompleksnije. Već od samog početka spominjanja u političkoj praksi liberalnih demokratija zapadnih društava 1950-ih, 1960-ih godina u SAD-a i Kanadi pojam multikulturalizam upotrebljivan je kao sredstvo za „pacificiranje“ zahtjeva „izvornih etničkih skupina (manjina) za priznanje činjenice da je njihova kultura tijekom moderne povijesti bila izložena uništenju najgrozomornijim sredstvima kolonijalne politike, a narod doveden do ruba biološke opstojnosti” (Paić, 2012:135). U govoru o multikulturalizmu, dakle, od samog njegovog utemeljenja je prisutna historijska činjenica kolonijalnog ugnjetavanja u ime univerzalne religije, etike, prava koje dolazi sa Zapada.

Od samog ulaska u javni diskurs liberalnih demokratija multikulturalizam skreće pažnju i provocira polemike kako u znanstvenom svijetu, među političkim liderima tako i među običnim građanima. Tema koja je od tada konstantno aktualna je identitet te oblici i načini pravno-institucionalnog uvažavanja etno-kulturne raznolikosti. U tim raspravama izdvajaju se dva toka. Prvi, koji obuhvata pitanje odnosa između manjinskih zajednica i većinskog društva. Tu spadaju problem socijalne kohezije, građanske solidarnosti, ekonomske jednakosti, nacionalnog i političkog jedinstva u multikulturalnim društvima. Drugi tok odnosi se na položaj pojedinaca u okviru vlastite kulturne, manjinske zajednice a posebne kontraverze između multikulturalista i liberala izaziva pitanje autonomije pripadnika unutar neliberalnih etno-kulturnih grupa. Zapravo, multikulturalisti prigovaraju liberalima da

uprkos jednom od njihovih osnovnih principa, individualnoj autonomiji, oni ispoljavaju netrpeljivost prema onim etno – kulturnim grupama kojima taj ideal ne znači puno (Beljinac, 2011:155).

Obzirom da je apstraktni građanin, pojedinac uzet izvan svih primordijalističkih veza i pripadnosti pretpolitičkim skupinama, početni i glavni princip na kojem liberali konstituiraju ustavni okvir jedne države, tako su i zakoni i političke institucije proizašli iz takvog ustava kulturno – etnički neutralni s argumentacijom da takva vrsta pripadnosti nevažna za njihov politički identitet. Nasuprot tome, multikulturalisti smatraju kako kulturno – etnički identitet ima nezanemarljiv uticaj na konstituiranje političkog identiteta u smislu uticaja pri donošenju najvažnijih političkih odluka. Otuda je nemoguće oštro razdvojiti te dvije kategorije i dodijeliti državi ulogu čisto konvencionalnog identiteta neosjetljivog na principe i vrijednosti proizašle iz predpolitičke, primordijalne faze.

Iz aspekta teorije multikulturalizma bitno je ukazati na jasno vrijednosno i politički bazirano razlikovanje između nacionalnog i etničkog/etnokulturnog identiteta. Samo uvođenje pojma kulture odnosno etnokulturne zajednice kao oznake pripadnosti često je imalo za cilj da "konceptualno zamaskira ali ne i ukloni politički aspekt pitanja odnosa pripadnosti kulturi/etnosu i pripadnosti naciji, odnosno nacionalnoj državi kao političkoj zajednici" (Pešić, Novaković, 2010:148). Multikulturalizam daje određenu vrijednosnu prednost pojmu etnokulturnog u odnosu na pojam nacionalnog identiteta. Razlog tome je to što termin etnokulturno upućuje na pojam kolektivnog identiteta koji se obilježava kao kulturološki determiniran ali politički neutralan, dok termin nacionalnog identiteta nije oslobođen od političkih konotacija koje ga vezuju za državno promoviranje i primat nacionalne kulture/identiteta u odnosu na ostale/manjinske kulture. Favoriziranje većinske, uglavnom nacionalne kulture obično rezultira marginaliziranjem i isključivanjem pripadnika manjinskih etnokulturnih zajednica, što je ključna tačka koju multikulturalizam napada.

Priznanje različitosti se kosi s univerzalističkom koncepcijom socijalne pravde⁸ koju liberalna teorija zastupa. Zbog toga je svako grupno diferenciranje, pa i etničko, posmatrano kao smetnja ka potpunoj emancipaciji pojedinca koji treba da sasvim slobodno i autonomno donosi odluke i u skladu s njima živi. Multikulturalizam nasuprot tome ne vidi ništa loše u izražavanju grupnih afilijacija, te smatra da pojedincu treba biti pružena ta mogućnost uz primarnu važnost poštivanja građanskih i političkih prava individua. "Ispunjenje pojedinca, kroz prizmu kulture, (multikulturalizam) vidi u politici priznanja za koju se može izboriti samosvjestan, razuman pojedinac koji kroz kolektiv želi razvoj i održanje svog identiteta" (Stanković Pejnović, 2011: 191). Liberalizam pojedinca posmatra kao apstraktnog građanina

⁸Koncept socijalne pravde se odnosi na „opravdanu ili pravednu distribuciju materijalnih dobara“ (Heywood, 2004:315). O tome vidjeti šire: Rawls, John (1998), "Teorija pravde", Podgorica:CID, Beograd: JP Službeni list SRJ

ne obraćajući pažnju na njegove posebnosti proizišle iz kulturne i etničke pripadnosti. Za razliku od toga, multikulturalizam te pripadnosti smatra vrlo bitnim za konstituiranje političkog identiteta a shodno tome i za donošenje političkih odluka, zbog čega se etničke i kulturne kategorije ne smiju zanemarivati već se trebaju priznati osim u privatnoj, i u javnoj sferi.

Ako posmatramo modalitete pristupa etno – kulturnim različitostima uočićemo tri idealno– tipska primjera. Jedan od njih je model asimilacije kojim se nastoji potpuno inkorporirati pripadnike manjinskih grupa u društvo i državu. Taj proces uključuje odbacivanje vlastite, imigracijske kulture, maternjeg jezika, te preuzimanje postojećih kulturnih obrazaca. Ono što se ovim modelom želi postići je potpuno apsorpiranje manjine u glavne društvene tokove te na taj način spriječiti eventualne etničke sukobe⁹, jer kako su sukobi na toj osnovi bili i jesu relativno česti, pretpostavka je da bez etničkih razlika neće postojati ni razlozi za sukobe.

Potom, u drugom modelu, postoje politike koje nepoželjne manjine smatraju izvorom opasnosti za društvenu i političku stabilnost te ih segregiraju kako bi ih odvojili od ostatka društva. Takve su se politike u ekstremnom obliku u prošlosti služile praksom “etničkog čišćenja” dok je u savremeno doba to u najvećoj mjeri svedeno na ograničavanje participacije članova etničkih manjina u dominantnom društvu. Naravno, država može ukoliko to smatra potrebnim dopustiti paralelne institucije u cilju zaštite i promoviranja obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i drugih potreba manjinskih zajednica.

I treći koncept je upravo multikulturalizam koji kulturne i socijalne distinktivnosti etničkih manjina smatra sasvim legitimnim. “Model multikulturalizma pretpostavlja da se pojedinci i kulturno različite grupe mogu potpuno inkorporirati u društvo, bez gubljenja svoje posebnosti ili mogućnosti za punu participaciju u širem društvu. Upravo je ovaj proces pune participacije shvaćen kao ključan za prevladavanje etničkog sukoba“ (Mesić, 2006 : 38). Da bi puna participacija bila postignuta država svoje institucije mora promijeniti iz korijena i to najprije tako da članovima manjinskih grupa omogući jednak pristup javnoj sferi kao što je to omogućila pripadnicima većinske kulture.

⁹O sigurnosnoj dimenziji etničkih odnosa vidjeti šire u: Tatalović, Siniša (1998), „Etničke manjine i sigurnost“, Politička misao, Zagreb, vol. XXXV, br. 4, str. 36-59

ZAKLJUČAK

U razvoju multikulturalizma se, kako kaže Kymlicka, izdvaja nekoliko faza. U prvoj fazi "odbrana multikulturalizma podrazumijavala je zastupanje komunitarističke kritike liberalizma i shvatanje manjinskih prava kao odbrane kohezivnih i komunalno orijentisanih manjinskih grupa od uzurpacije liberalnog individualizma" (Kymlicka, 2002:336). U drugoj fazi se multikulturalizam integrirao sa liberalizmom i to tako što je uvažavanje manjinskih prava povezao sa liberalnim vrijednostima da bi u trećoj, fazi svoje zrelosti i ekspanzije, glavna preokupacija bila rješavanje pitanja "da li naponi većine u izgradnji nacije dovode do nepravde prema manjinama" (Kymlicka, 2002:347).

Teorija multikulturalizma nije ograničena samo na pitanje prava etnokulturnih grupa, već se odnosi i na specifična prava posebnih ili ugroženih grupa kao što su crnci, pripadnici homoseksualnih grupa, osobe s invaliditetom, "ženska prava", itd.¹⁰ Da bi se multikulturalizam oslobodio optužbi za kolektivism i približio progresivnoj teoriji liberalizma bilo je neophodno da svoje postavke na neki način uskladi s onim liberalnim, te da dokaže kako može ponuditi rješenje za tekuće političke kontroverze proizašle iz zahtjeva za priznanjem različitih grupnih identiteta. To je najprije značilo dokazivanje da institucionalizacija grupnih prava za koje se zalaže, ne predstavlja opasnost za individualna prava.

Iako se u literaturi najčešće govori o modernoj državi kao o multikulturalnoj, treba istaći i to da su mnoga predmoderna društva u svojem sastavu vrlo često okupljala dvije ili više kulturnih zajednica. Manjinske zajednice su u tadašnjim državama samo imale drugačiji stav prema svojem statusu dodijeljenom od strane dominantne skupine, kojeg su prihvaćali bez propitivanja. Danas su, osim ekonomskih i političkih prava, manjinskim zajednicama sve bitnija i kulturna prava. Kultura je tako od segmenta koji je dugo bio u privatnoj sferi, dobio na značaju postavši javni, politički relevantan faktor. Prelazak iz "doba ideologija" u "doba kultura" nakon pada socijalističkih režima je kulturne identitete učinio jednim od najvažnijih faktora na društvenoj i političkoj sceni. Stoga je multikulturalizam potreban kao politika koja će urediti odnose između tih identitetskih skupina te zaštititi manjinske kulturne identitete.

Multikulturalizam je danas teorijska koncepcija čiji se značaj ne može zanemariti a njene vrijednosne pretpostavke čine najbitniji dio politika koje se bave uređivanjem područja priznanja i uvažavanja određenih grupa. Pored toga, pojedina načela multikulturalizma teže svojoj institucionalizaciji, o čemu između ostalog govori činjenica da njegove pojedine teze

¹⁰Ističemo teoretičare/ke poput Iris Marion Young (Justice and Politics of Difference 1990) te Cathy J.Cohen (Straight Gay Politics: The Limits of an Ethnic Model of Inclusion, 1997) koje se, između ostalog, bave pitanjima žena i gej populacije, crne britanske kulturne teoretičare poput Stuarda Halla (The Question of Cultural Identity, 1996) i Paula Gilroya (The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness, 1993), itd.

nastoje da budu ugrađene u zvanične dokumente međunarodnih organizacija poput Ujedinjenih nacija ili Evropske unije. To govori u prilog tvrdnji da je multikulturalna teorija, uprkos proglašavanju njenog kraja kao prakse u pojedinim zapadnim zemljama, zadobila status vladajuće političke paradigme i postala credo svih bitnijih političkih aktera kao i intelektualaca okupiranih društvenim zbivanjima (Novaković, Pešić, 2010 : 134). Identitet je važna, postojana i određujuća kategorija individualne i društvene egzistencije te je kao takav jedan od centralnih pojmova multikulturalističkog diskursa. On nije tek puka naracija već realno postojeći entitet koji obuhvata socijalne, ekonomske, kulturne i političke komponente koje su dokaz njegove postojanosti. Jednako tako, raznolikost individualnih i društvenih identiteta je objektivna i subjektivna sociološka datost. Politika identiteta ili politika priznanja te dijalog među različitim identitetima je najbolji način za njihovo razumijevanje, adekvatno prevazilaženje nesuglasica i otklanjanje diskriminacije. Pri tome je bitno napomenuti da pojmom priznanja izričemo “stvarni smisao međuidentitetske snošljivosti i obzornosti prema identitetskim sebstvima” (Kalanj, 2010:127). Priznati ne znači samo načelno ustanoviti postojanje već uistinu uvažiti drugoga i druge te uspostaviti međudnose izgrađene na poštivanju i jednakom dostojanstvu.

LITERATURA

1. Barry, Brian (2006), „Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma“, Zagreb: Jesenski i Turk
2. Bašić, Goran (2007), „Politike multikulturalnosti: Zaštita ili kontrola etničkih identiteta“, Filozofija i društvo, Beograd, 3/2007, str.167-195
3. Beljinac, Nikola (2011), „Moralna i politička autonomija u teoriji liberalnog multikulturalizma“, Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu, br.5., juni 2011, str. 151-170
4. Brubaker, Rogers (1999), „The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between 'Civic' and 'Ethnic' Nationalism”, From The Selected Works of Rogers Brubaker, Los Angeles: University of California
5. Cathy J.Cohen, Straight Gay Politics: The Limits of an Ethnic Model of Inclusion, 1997
6. Cerutti, Furio, ed. (2006), „Identitet i politika“, Zagreb: Politička kultura
7. Divjak Slobodan, “Savremeni multikulturalizam i liberalizam kao spor između dve koncepcije prava i nacije“, dostupno na:
http://www.kczr.org/download/.../01_divjak.pdf, pristup 11.04.2014.
8. Gilroy, Paul (1993), „The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness“, Cambridge: Harvard University Press
9. Gutmann, Amy (2003), „Identity in Democracy“, Princeton and Oxford: Oxford University Press
10. Hall, Stuart and Du Gay, Paul (eds.) (1996), „The Question of Cultural Identity“, London: Sage Publications
11. Heywood, Andrew (2004), „Political Theory: An Introduction“, New York: Palgrave Macmillan

12. Horton, John (2003), „Liberalism and Multiculturalism: Once more into the Breach“, in Haddock, Bruce and Sutch, Peter (eds.), *Multiculturalism, Identity and Rights*, London and New York: Routledge, pp.25-41
13. Kalanj Rade (2010), „Identitet i politika (politički identitet)“, u zborniku tekstova *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, ur. Neven Budak i Vjeran Katunarić, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
14. Kymlicka, Will (2002), „Contemporary Political Philosophy: An Introduction“, Oxford: Oxford University Press
15. Kymlicka, Will (2003), „Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava“, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
16. Kymlicka, Will (2004), „Liberalizam, zajednica i kultura“, Zagreb: Deltakont
17. Mesić, Milan (2006), „Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi“, Zagreb:Školska knjiga
18. Mesić, Milan (2007), „Pojam kulture u raspravama o multikulturalizmu“, *Nova Croatica*, Zagreb, 1(2007), str. 159-184
19. Paić, Žarko (2012), „Identitet kao dispozitiv moći“, *Politička misao*, Zagreb, god.49, br.1, str. 126-151
20. Parekh, Bhikhu (2008), „Nova politika identiteta: Politička načela za međuovisni svijet“, Zagreb:Politička kultura
21. Pešić, Milena i Novaković, Aleksandar (2010), „Problem identiteta i multikulturalizam“, *Srpska politička misao*, broj 2, god.17, vol.28, str.141-164
22. Puzić, Saša (2004), „Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije“, *Politička misao*, Zagreb, Vol. XLI, br. 4, str. 59-71
23. Rawls, John (1998), „Teorija pravde“, Podgorica:CID, Beograd: JP Službeni list SRJ
24. Šaćir Filandra, „S onu stranu manihejskih razlikovanja: O jednom razumijevanju nacionalnosti Rogersa Brubakera“, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, br.4, 2006, Zenica, str. 253-259
25. Šokčević, Šimo (2011), „Identitet i 'pluralni monokulturalizam'“, *Filozofska istraživanja*, God. 31, Sv. 4, str. 735-749
26. Stanković Pejnović, Vesna (2010), „Identitet i multikulturalizam nacionalnih država na Balkanu“, *Matica*, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, Matica crnogorska, Cetinje, jesen 2010, str. 127-156,
27. Stanković Pejnović, Vesna (2011), „Sloboda, liberalizam i multikulturalizam“, *Filozofija i društvo*, Beograd, 2/2011, str.191-214
28. Tatalović, Siniša (1998), „Etničke manjine i sigurnost“, *Politička misao*, Zagreb, vol. XXXV, br. 4, str. 36-59
29. Taylor, Charles (1995), „Politika priznavanja“, Sarajevo: Međunarodni centar za mir
30. Young, Iris Marion Young (1990), „Justice and Politics of Difference“, Princeton, New Jersey: Princeton University Press